

14. M. Majewska, Edukacja medialna w programach szkolnych, [W:] Dzieci a mass media. Materiały z ogólnopolskiego seminarium, Zielona Góra 22-23 października 1998 Centrum Ustawicznego Kształcenia Bibliotekarzy, Warszawa 1999.
15. Okoń W., Nowy Słownik Pedagogiczny, Warszawa 1998
16. Pieter J., Słownik Psychologiczny, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1963
17. Pietrzykowski M., Mitologia starożytnej Grecji, Warszawa 1983
18. Pytka L., Wirtualność i realność we współczesnej cywilizacji i kulturze, a dojrzewanie osobowości antyspołecznej, w: Pytka L., Głowacka B., Okrucieństwo i zbrodnia dziecięca. Incydent czy znak czasu?, Warszawa 2000
19. Pytka L., Głowacka B., Okrucieństwo i zbrodnia dziecięca. Incydent czy znak czasu?, Warszawa 2000
20. Tazbir J., Okrucieństwo w nowożytnej Europie. Prace wybrane, tom 2, Warszawa 1999
21. Znaniński F., Socjologia wychowania, Warszawa 1960
22. Zdziechowski M., O okrucieństwie, Kraków 1993

Mgr Sabina Wieruszewska – Duraj
Akademia Podlaska
Siedlce, Polska

PEDAGOGIA CELESTYNA FREINETA W PRZEDSZKOLNEJ EDUKACJI EKOLOGICZNEJ

W sytuacji aktualnych problemów związanych z ochroną środowiska, coraz silniej akcentuje się konieczność zmian, nie tylko w relacjach człowiek – środowisko, ale również w relacjach międzyludzkich. Zmiany te powinny dokonywać się w człowieku już od najmłodszych lat. Podstawowe zadania w tym zakresie spoczywają więc na placówkach przedszkolnych.

Wychowanie przedszkolne jest bowiem rozumiane w kategoriach: dziecko – rodzina – środowisko. Częścią składową tego wychowania powinna być edukacja ekologiczna. Konieczne staje się więc wyposażenie dziecka w podstawową wiedzę o środowisku i niezbędne umiejętności w tym zakresie. Przez środowisko

rozumiemy dom rodzinny, przedszkole, podwórko, grupy rówieśnicze oraz najbliższe otoczenie.

Współczesna edukacja dziecka odwołuje się do konieczności uwzględniania postulatu przygotowania wychowanka do umiejętnego funkcjonowania w przyszłości, w nieznanym jeszcze warunkach. Wiele mówi się o tym, że należy wykształcić człowieka, który nie myśli kategoriami konsumpcyjnymi, ale kieruje się wartościami humanistycznymi i ekologicznymi. Kształtowanie świadomości ekologicznej już od przedszkola jest zatem nie tylko potrzebą, ale również nakazem współczesności.

Z roku na rok wzrasta zainteresowanie problemami ekologii, powstają nowe programy, projekty, nadal więcej jednak pisze się i mówi o edukacji ekologicznej, niż praktycznie działa na rzecz szeroko pojmowanego środowiska. Elementy edukacji ekologicznej znalazły miejsce w programach wychowania przedszkolnego. Okazuje się, że to za mało, by w sposób wybiórczy traktować zagadnienia tak ważne dla człowieka, a przede wszystkim dla całej naszej planety. Im częściej organizuje się aktywność dzieci ukierunkowaną na ochronę i kształtowanie środowiska, tym bardziej przekonujący staje się fakt, że wiedza przeciętnego nauczyciela ogranicza się do tradycyjnego i fragmentarycznego sposobu przekazywania wiedzy z zakresu ekologii, opartego na dostępnych programach które nie wyczerpują zakresu treściowego z szeroko pojętej ekologii. Dlatego też coraz częściej staje on przed problemami:

- W jaki sposób przekazywać podstawowe wiadomości związane z relacjami i zależnościami zachodzącymi w środowisku?
- Jak uczyć rozumienia i znaczenia podstawowych pojęć ekologicznych?
- Jak kształtować umiejętności niezbędne do podejmowania działań przeciwdziałającym niekorzystnym przekształceniom środowiska?

Współczesne przedszkole poszukuje zatem odpowiedzi na pytania o kształt i zadania nowego systemu wychowania przedszkolnego. W licznych stanowiskach, zarówno teoretyków, jak i praktyków, panuje zgodność co do tego, iż powinno to być przedszkole na miarę nadchodzącej epoki, w którym proces wychowania i kształcenia przybiera formę swobodnych poszukiwań i

twórczości. Zatem przedszkole winno być miejscem, w którym dokonuje się rzeczywista integracja wszystkich uczestników procesu wychowawczo – dydaktycznego.

W takiej sytuacji rola przedszkola w zakresie rozwijania świadomości ekologicznej, kształtowania wartości i postaw proekologicznych oraz zmiany dotychczasowego stylu życia staje się niezmiernie ważna. W tym aspekcie istnieje konieczność uwzględniania w procesie edukacji czynników aktywizujących rozwój dziecka, stwarzania warunków umożliwiających odkrywanie przez dziecko rzeczy nowych, a także nowych obszarów rzeczywistości z jednoczesnym odkrywaniem przez niego ogromnego potencjału własnych możliwości. Istnieje konieczność zaprojektowania takich sytuacji edukacyjnych w przedszkolu, które rozbudzą wewnętrzną motywację dziecka do twórczej aktywności, zaspokoją jego potrzeby, nauczą odpowiedzialności za podjęte decyzje. W zależności od tego, jaki sposób pracy zastosuje nauczyciel, czy uwzględni zasadę podmiotowości dziecka i jakie zmiany organizacyjne przeprowadzi w przedszkolu – edukacja ekologiczna może przynieść zamierzone efekty.

Termin „ekologia”, do niedawna stosunkowo wąski, odnoszący się wyłącznie do nauk biologicznych, jest obecnie rozumiany i stosowany bardzo szeroko. Na trwałe wszedł on do słownika nauk humanistycznych: pedagogiki, psychologii, filozofii, socjologii.

W literaturze przedmiotu spotkać można wiele różnorodnych, niejednokrotnie bardzo odmiennych stanowisk wobec ekologii. Otóż zagadnienia ekologiczne ujmowane w wąskim zakresie, odnoszą się wyłącznie do zagadnień przyrodniczych. Natomiast ekologia rozpatrywana w szerszym zakresie odnosi się do kwestii środowiska przyrodniczego, geograficznego i społecznego, a działania ekologiczne powinny być i są podejmowane we wszystkich dziedzinach życia, również w edukacji.

Obecnie zauważa się bardziej holistyczne spojrzenie na zjawiska dotyczące całej biosfery. Wcześniejsze określenia: „edukacja o środowisku”, „ochrona środowiska” czy „edukacja przyrodnicza” używane są coraz rzadziej. Zdaniem W. Bojarskiego, termin „ochrona środowiska” jest już terminem nieaktualnym. Twierdzi on, że „jest już pojęciem zbyt zawężonym. Aktualnie

należy mówić o «poszanowaniu przyrody», o jej «autonomicznych i nienaruszalnych prawach», o «współdziałaniu z przyrodą»”.

Współcześnie najczęściej używanymi terminami są „edukacja ekologiczna” i „edukacja środowiskowa”, jednakże w polskiej tradycji edukacyjnej i dokumentach państwowych utrwaliła się mocniej nazwa „edukacja ekologiczna”, która określa zarazem cel edukacji: „wyrobienie umiejętności holistycznego podchodzenia do zjawisk przyrody i cywilizacji i działania zgodnie z prawami ekologii”.

Pojęcie edukacji ekologicznej interpretowane jest w różny sposób. Jak wynika z przeglądu literatury, edukacja ta rozumiana i realizowana jest coraz częściej szeroko, obejmując wszelkie działania, które nie tylko uczą ochrony środowiska, ale również własnego ciała, innych ludzi, Ziemi.

L.Kożuchowski traktuje edukację ekologiczną jako „wyraz nowego humanizmu tworzonego poprzez realizowanie wartości nadających sens życiu, widzenie w podejmowanych działaniach drugiego człowieka, poczucie odpowiedzialności wobec ludzi i za środowisko, a także własnej wolności i godności”.

Zarówno pedagodzy, jak i ekolodzy jednogłośnie stwierdzają konieczność ekologicznego edukowania przedszkolaków. G.Kutyłowska twierdzi, że „dziecko wychowane w potrzebie kontaktu z przyrodą, nauczone proekologicznego myślenia, w okresie dojrzałym jest w stanie naprawić lub zneutralizować negatywne skutki gospodarki jego poprzedników na Ziemi”. Tak więc edukacja ekologiczna znalazła swoje miejsce w programach wychowania przedszkolnego, wśród pozostałych obszarów edukacyjnych, stanowiących nierozdzielalną całość, uzupełniających się wzajemnie.

W zakresie edukacji ekologicznej lub zamiennie stosowanej w programach nazwy – edukacji środowiskowej, wyodrębnia się zagadnienia szczegółowe, w których wydziela się najczęściej cztery poziomy działań na zasadzie stopniowania trudności w pracy z dzieckiem lub podział na grupy wiekowe, z których każda zawiera treści dostosowane do możliwości rozwojowych dziecka. Schemat ten odnosi się tak samo do pozostałych obszarów edukacyjnych, zawartych w programach wychowania przedszkolnego, tak więc

edukacja ekologiczna (edukacja środowiskowa) formalnie traktowana jest na równi z innymi obszarami.

W większości programów wychowania przedszkolnego dopuszczonych przez MEN do użytku przez placówki przedszkolne założenia programowe odnoszą się do przybliżenia dzieciom zakresu pojęcia środowiska naturalnego, przekazania im elementarnych wiadomości o różnorodności i jedności świata oraz poznania podstawowych procesów życiowych organizmów żywych. Założenia programowe z zakresu edukacji ekologicznej obejmują również zadania, jakie spoczywają na nauczycielu w procesie poznawania przyrody. Należą do nich:

- zapewnianie dzieciom sytuacji do przeżyć w bezpośrednim i pośrednim kontakcie z obiektami i zjawiskami przyrodniczymi;
- przekazanie podstawowych wiadomości o ekosystemach, obiektach i zjawiskach występujących w najbliższym środowisku życia dziecka;
- zapewnienie podstawowej orientacji o znaczeniu obiektów i zjawisk dla ich życia;
- ukazanie związków przyczynowo – skutkowych wszelkich procesów przyrodniczych, zwłaszcza w najbliższym środowisku ich życia i działalności;
- ukazanie związków pomiędzy stanem środowiska a samopoczuciem i zdrowiem ludzi;
- kształtowanie nawyków oszczędnego korzystania z zasobów naturalnych i maksymalnej ich ochrony;
- kształtowanie umiejętności segregowania odpadów i powtórnego wykorzystywania zasobów naturalnych w najbliższym środowisku: domu, przedszkolu, podwórku;
- kształtowanie potrzeby przestrzegania norm ekologicznych przez samych siebie i innych;
- ukazanie potrzeby kulturalnego i bezpiecznego zachowania się w miejscu zabawy, wypoczynku, nauki i pracy;
- wdrażanie do przestrzegania ekologicznego stylu życia;
- zapewnienie warunków do okazywania pożądanych postaw wobec wszystkich istot żyjących, a także współdziałania na rzecz ochrony, odnawiania, przekształcania, racjonalnego eksploatowania i pomnażania bogactw najbliższego środowiska przyrodniczego.

Powyższe założenia znajdują odzwierciedlenie w programach w postaci sformułowanych treści w obszarze edukacji ekologicznej, w taki sposób, by wiązały się one z czynnościami dziecka, zadaniami oraz celami.

W ramach realizacji treści programowych z zakresu edukacji ekologicznej dzieci 6-letnie zapoznają się między innymi z:

- warunkami życia, rozmnażania;
- gatunkami roślin i zwierząt;
- zmianami w życiu przyrody i ludzi;
- kalendarzem przyrody i pory roku;
- tradycjami, zwyczajami i obrzędami związanymi z porami roku;
- pogodą i przyrządami do jej pomiaru;
- ruchem Ziemi a porami roku;
- warunkami życia roślin;
- warunkami życia zwierząt;
- środowiskiem przyrodniczym człowieka i planowaniem wypoczynku; mapami Polski i świata, przewodnikami turystycznymi;
- sposobami ochrony gatunków roślin i zwierząt;
- zagrożeniami dla przyrody oraz zdrowia i życia człowieka;
- skutkami rozwoju przemysłu;
- konkretnymi sposobami zapobiegania i likwidowania niekorzystnych skutków zagrożeń;
- sposobami racjonalnego i zdrowego stylu życia (odżywiania, higieny) i rekreacji;

Ilość i jakość opanowanej przez dzieci wiedzy, jak również rozumienie jej i umiejętność wykorzystywania w praktyce uwarunkowana jest głównie sposobem postępowania nauczyciela w pracy z dziećmi, czyli przyjętymi metodami nauczania. W przedszkolnej edukacji ekologicznej stosuje się metody przyjęte jako podstawowe metody pracy wychowawczo – dydaktycznej z dziećmi. Są to metody oparte na działaniu (metody czynne), metody oparte na obserwacji (oglądowe) i metody oparte na słowie (metody słowne). Do metod czynnych, opartych na działalności dziecka zalicza się metodę samodzielnych doświadczeń, metodę kierowania działalnością własną dziecka, metodę zadań stawianych dziecku i metodę ćwiczeń. Z kolei metody oglądowe, oparte na bezpośrednim

spostrzeganiu i przeżywaniu w kontakcie z otoczeniem materialnym, kulturalnym i społecznym obejmują obserwację, pokaz, wzór osobowy nauczyciela oraz udostępnienie wytworów sztuki. Do metod słownych zaś zalicza się rozmowy, opowiadania i zagadki, objaśnienia i instrukcje, sposoby społecznego porozumienia i metody żywego słowa.

Powyższa podstawowa klasyfikacja metod w wielu programach wychowania przedszkolnego ulega rozszerzeniu, wzbogaceniu o dodatkowe metody pracy wychowawczo – dydaktycznej. Szczególnie ma to miejsce w obszarze edukacji ekologicznej, w której dużą rolę przypisuje się metodom problemowym, pozwalającym dzieciom być odkrywcami, a nie tylko wytrwałymi widzami i słuchaczami.

Nauczyciele mają możliwość korzystania w swej pracy z gotowych i sprawdzonych materiałów dydaktycznych i zabiegów metodycznych. Mają również możliwość wzbogacania swej pracy o efekty własnych poszukiwań, nowych rozwiązań. Czas wprowadzania reformy oświatowej to czas wielu zmian programowych. Nauczyciele szkół masowych, a także przedszkoli stanęli przed możliwością przyjęcia odpowiedniego ich zdaniem programu nauczania i wychowania. Mogą zatem podejmować w tym zakresie różnego rodzaju działania, takie jak: wybór jednego z opracowanych programów, modyfikacja wybranego programu, stworzenie w oparciu o podstawę programową autorskiego programu nauczania i wychowania.

Wśród nowych rozwiązań metodycznych w pracy wychowawczo – dydaktycznej przedszkola wyróżnia się zastosowanie koncepcji pedagogicznej Celestyna Freineta.

Pedagogika Freineta opiera się na założeniu, że sposób twórczego poznawania rzeczywistości, dokonujący się w trakcie długotrwałych cykli działalności artystycznej dzieci, jako integrujący ich uczucia, wyobraźnię i myślenie, jest najdoskonalszą metodą zdobywania wiedzy.

Dominującym zagadnieniem w pedagogicznej koncepcji C. Freineta jest swobodna działalność twórcza dziecka. W klasach freinetowskich dzieci oddają się twórczości nie tylko dlatego, żeby się wypowiedzieć, ale ich ekspresja ma zawsze charakter poznawczy i społeczny. Zgodnie ze swymi założeniami i określonym celem

wychowania, dawną klasę odgradzoną od pulsującego wokół niej życia, przekształcił w ruchliwą pracownię, dającą dzieciom możliwość twórczego poszukiwania i indywidualnego eksperymentowania.

C. Freinet dążył do tego, by uczynić szkołę miejscem, w którym dokonywałby się rzeczywisty rozwój osobowości dziecka, a jak wiadomo, jest to możliwe wtedy, gdy każde dziecko będzie mogło znaleźć w szkole warunki do swobodnego wyrażania się w różnych dziedzinach swojego życia i twórczości.

Zamiast tradycyjnego nauczania opartego na systemie podręcznikowym i na bezwzględnej autorytecie nauczyciela, C. Freinet wprowadził nowe, oryginalne formy pracy szkolnej, które nazwał „technikami szkolnymi”. Są to: swobodne teksty, drukarnia i gazetka szkolna, doświadczenia poszukujące, planowanie pracy indywidualnej i zespołowej przez uczniów, spółdzielnia klasowa, referaty i sprawności, różnorodne formy swobodnej ekspresji artystycznej i technicznej, wymiana gazetek, korespondencji, informacji i doświadczeń między szkołami.

Powszechnie dostrzeganym wymiarem twórczości dziecka są werbalne i niewerbalne efekty ekspresji, arcydzieła dziecięce. Każda z technik C. Freineta wiąże się z konkretnym wytworem, np.:

- technika swobodnego tekstu – swobodne teksty dzieci gromadzone w kartotece materiałów źródłowych są wykorzystywane w edukacji językowej, stanowią źródło ćwiczeń językowych;
- technika drukarni – drukowane samodzielnie przez dzieci teksty (współcześnie, obok tradycyjnej drukarni wykorzystuje się w składaniu tekstu komputer, maszynę do pisania);
- technika gazetki – ekspresja werbalna i niewerbalna związana z redakcją gazetek;
- technika fiszek autokorektywnych – fiszki autokorektywne i efekty samodzielnej pracy ukierunkowanej fiszką;
- technika doświadczeń poszukujących – albumy, wywiady, plakaty i inne opracowane efekty samodzielnych poszukiwań, samodzielne tworzenie i uzupełnianie kartoteki materiałów źródłowych.

Techniki C. Freineta, przewidziane początkowo jako metoda pracy dydaktycznej – wychowawczej w szkole elementarnej, znalazły

bardzo podatny grunt dla swej działalności w placówkach przedszkolnych.

O przydatności technik freinetowskich w wychowaniu przedszkolnym zdecydowały te same zasady, które wpłynęły na zmianę tradycyjnej klasy w nowoczesną, a mianowicie:

- stałe „doświadczenia poszukujące” środków najskuteczniejszego oddziaływania wychowawczego;
- głębokie zainteresowanie dzieckiem, jego potrzebami, prawami jego rozwoju, jego zamiłowaniem do działalności odkrywczej i twórczej;
- życzliwa, przewidująca trudności dziecka obecność wychowawczyń, które potrafią stworzyć dzieciom klimat wzajemnego zaufania, sprzyjający nawiązaniu naturalnego dialogu między nimi a środowiskiem.

C. Freinet ostro krytykował system organizacji i metody pracy przedszkoli. Zarzucał im, że nie biorą pod uwagę życia dziecka w całej jego złożoności i poprzez wprowadzanie z góry ustalonego schematu zajęć w niekorzystnych dla dziecka warunkach cieplarnianych i sztucznych ograniczają możliwości samodzielnych doświadczeń dziecka. Krytykował on również materiał dydaktyczny składający się przeważnie z zestawu przedmiotów ograniczających samodzielność dziecka, uniemożliwiających swobodne doświadczenie.

Szczególną rolę w przedszkolu freinetowskim odgrywają te materiały i narzędzia, które pozwalają dziecku na swobodną ekspresję artystyczną, np.: pędzle, gliny ceramiczne, rylce do wycinania linorytów, łatwe w użyciu limografy do ich powielania, różnorodne tkaniny i wiele innych ciekawych i niekonwencjonalnych materiałów.

W przedszkolu freinetowskim znalazły szerokie zastosowanie narzędzia, które pozwalały dziecku na nawiązanie bliskiego kontaktu z otoczeniem, środowiskiem naturalnym, na wyrażanie swych pragnień i pogłębianie świadomości związków zachodzących między ludźmi a przyrodą. Tymi narzędziami są: mowa, pismo, rysunek, rzeźba, druk, muzyka i taniec.

Zdaniem C. Freineta, metody tradycyjne rozwijają mowę dziecka przez uczenie obrazków i pamięciowe wyuczanie zdań i

wierszyków. W przedszkolu freinetowskim zaś, dziecko poznaje zjawiska i czynności w toku ich trwania.

Podstawową organizacyjną formą nauczania jest praca zespołu i zróżnicowana praca indywidualna, a wyjątkowo tylko jednolita praca zbiorowa dzieci. Praca z dziećmi oparta jest na wspólnym planowaniu pracy, które prowadzi do wykonywania szeregu celowych czynności dziecka, które nie są wyznaczone rygiorem zbiorowego tempa ani też sztywnymi ogniwami procesu nauczania. Jak twierdzi J. Walczyna, specyfiką tego typu zajęć „jest ich swoista plastyczność, umożliwiającą samodzielne działanie i twórczy stosunek do podejmowanych zadań”.

W procedurze przygotowania zajęć ważną rolę pełni wyposażenie pracowni (sali), gdzie odbywają się zajęcia. Stałe elementy takiej pracowni to: różnego rodzaju encyklopedie, albumy, atlasy, słowniki, globusy, filmy, przeźrocza, ilustracje, taśmy, zestawy różnorodnych fiszek. Materiały te spełniają jednocześnie funkcję podręczników, które jak wiadomo, C. Freinet wyeliminował z systemu pracy z dzieckiem.

Ogromną rolę w organizacji pracy dzieci na zajęciach odgrywa planowanie przez nich określonych działań z zakresu poszczególnych zagadnień. Dzieci biorą udział w sporządzaniu planów rocznych, miesięcznych i tygodniowych. Szczególnie interesująca jest forma planów tygodniowych indywidualnej pracy dziecka. Na początku tygodnia dziecko planuje rodzaj i pewną liczbę określonych zadań, z wykonania których rozlicza się po określonym przez siebie czasie. Nauczyciel czuwa, by podejmowane przez każde dziecko zadania były realne i możliwe do wykonania, a także bierze udział w ocenie ich wykonania.

Samodzielność w podejmowaniu różnorodnych zadań na zajęciach z wykorzystaniem technik C. Freineta i możliwość sprawdzania wyników swojej pracy sprawiają, że na zajęciach tych panuje porządek i atmosfera twórczości i przyjaznej dla dziecka nauki. O takim sposobie prowadzenia zajęć C. Freinet mówi: [...] „Z pedagogicznego i humanistycznego punktu widzenia ta nowa forma pracy ma najwyższą wartość”.

W przedszkolnej edukacji ekologicznej wielką rolę pełni aktywność własna i indywidualna działalność dziecka. Doświadczenie rzeczywistości z prawem do błędów, ponownym

podejmowaniem aktywności badawczej i dochodzeniem do rozwiązań na wiele różnych sposobów, najlepiej, zdaniem autorki pracy, realizuje postulat takiej organizacji pracy na zajęciach, aby przyjąć ekspresyjny model wychowania przedszkolnego. W ramach tego założenia „wychowywać to tyle, co pomóc odnaleźć i wydobyć z istoty ludzkiej coś, co jest w niej zawarte w stanie potencjalnym, a co bez tego wysiłku nie mogłoby się zaktualizować. Ogólne cele i zadania wychowania związane są z koncepcją człowieka autonomicznego, posiadającego własną indywidualność i umiającego się porozumieć z innymi ludźmi, człowieka demokratycznego”.

Ten model wychowania znajduje odzwierciedlenie w koncepcji pedagogicznej C. Freineta, którego podstawowym założeniem wychowawczym jest indywidualne doświadczenie poszukujące. Głównym zadaniem nauczyciela w tym zakresie jest stwarzanie dzieciom warunków do możliwie najszerzego stosowania tych doświadczeń „po omacku”. Jest to podstawowe założenie koncepcji C. Freineta, który twierdzi, że dzieci powinny przebywać w naturalnym środowisku sprzyjającym rozbudzaniu ciekawości, a jednocześnie stwarzającym warunki do tego, by ciekawość tę zaspokoić.

Literature

1. Por. A. Kalinowska, Edukacja ekologiczna, historia i nowe prądy w Polsce i na świecie, (w:) A.Kalinowska, H. Skolimowski, E. Symonides, K. Waloszczyk, Podstawy ochrony środowiska, cz. 5. Od edukacji do świadomości ekologicznej, WSiP, Warszawa 1995.
2. W. Bojarski, Kształcenie ekologiczne, (w:) Wychowanie i nauczanie ochrony środowiska w szkołach. Materiały z sesji Rady Naukowej Zarządu Głównego Ligi Ochrony Przyrody, LOP, Warszawa 1987, s. 42.
3. A. Kalinowska, Edukacja ekologiczna ..., op. cit., s. 7.
4. Por. D. Morsztyn, Edukacja ekologiczna w szkole. Propozycje programowe dla nauczycieli, Zakład Usług Ekologicznych Zielone Płuca Polski, Suwałki 1995
5. J. Kożuchowski, Problem edukacji ekologicznej, „Acta Universitatis Nicolai Copernici Pedagogika XVIII”, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1993, s. 3.

6. G. Kutylowska, Program edukacji ekologicznej w przedszkolu z propozycjami zajęć, Wydawnictwo Didasko, Warszawa 1997, s. 12.
7. E. i J. Frączakowie, Edukacja zdrowotna dzieci przedszkolnych, Turpress, Toruń 1996, s. 12.
8. Por. B. Łojewska, W świecie przedszkolaka. Program edukacji przedszkolnej, Wyd. KOBA, Warszawa 2001.
9. M. Kwiatowska, Podstawy pedagogiki przedszkolnej, WSiP, Warszawa 1988, s. 61.
10. Ibidem, s. 64.
11. H. Semenowicz, Nowoczesna Szkoła Francuska Technik Freineta, Nasza Księgarnia, Warszawa 1966, s. 107.
12. Por. Ibidem, s. 109 – 110.
13. J. Walczyna, Integracja nauczania początkowego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968, s. 71.
14. W. Frankiewicz, Technika swobodnych tekstów jako metoda kształcenia myślenia twórczego, WSiP, Warszawa 1983, s. 37.
15. C. Freinet, Niezmienne prawdy pedagogiczne, w: O szkołę ludową. Pisma wybrane, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976, s. 245.
16. K. Lubomirska, Przedszkole. Rzeczywistość i szansa, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 1997, s. 166.
17. Por. H. Semenowicz, Nowoczesna Szkoła ..., op.cit., s.108–109.

I.A.Кравцова

ІГРОВА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Большую роль в процессе обучения начальной школы отведено дидактической игре. В дидактических играх ребёнок наблюдает, сравнивает, сопоставляет, классифицирует предметы, проводит доступный ему анализ и синтез, делает выводы. Умелая организация дидактической игры открывает младшим школьникам учебный материал таким, который формирует и активизирует их субъективную жизнедеятельность.